

KS. MAREK KOWALKOWSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Chrześcijańska metanoia w liturgii Środy Popielcowej

DOI: <https://doi.org/10.26142/stgd-2018-033>

Streszczenie: Liturgia Środy Popielcowej rozpoczyna czas Wielkiego Postu i zaprasza do wkroczenia na drogę wewnętrznej przemiany. W tym artykule, wychodząc od chrześcijańskiego rozumienia pojęcia nawrócenia, dochodzimy do praktycznych spostrzeżeń, że czas Czterdziestnicy paschalnej, a szczególnie liturgia Popielca wzywa człowieka do reorganizacji swojego życia i skierowania go ku Bogu. W szczególności sposób przypominają o tym słowa Zbawiciela: „Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” (Mk 1, 15), które obrzędy Środy Popielcowej wykorzystują podczas posypania głów popiołem. Człowiek przez całe swoje ziemskie życie poddany jest nieustannej walce między dobrem a złem. Z tego też względu każdy akt pokuty jest zawsze niedoskonały i wymaga nieustannego ponawiania. Nadzieją dla chrześcijanina jest to, że kruchość życia i słaba kondycja moralna spotykają się z przebaczeniem i wielkim miłosierdziem Boga.

Słowa kluczowe: nawrócenie, Wielki Post, Środa Popielcowa, pokuta, miłosierdzie Boże

Christian Metanoia in the Ash Wednesday Liturgy

Summary: The Liturgy of Ash Wednesday begins the time of Lent and invites the faithful to enter the path of inner change. In this article, starting from the Christian understanding of the concept of conversion, we come to practical observations that the Paschal time, especially the liturgy of Ash Wednesday, calls man to reorganize his life and direct it to God. This is especially remembered in the words of the Saviour: „Repent and believe in the Gospel” (Mk 1:15), which the rites of Ash Wednesday use when heads are sprinkled with ash. Throughout his entire earthly life, man is subject to a constant struggle between good and evil. For this reason, every act of penance is always imperfect and requires constant renewal. The hope for the Christian is that the fragility of life and the weakness of the human moral condition meet with forgiveness and God’s great mercy.

Keywords: conversion, Lent, Ash Wednesday, penance, Divine Mercy

Wstęp

Ojciec Święty Jan Paweł II w Liście apostolskim „*Tertio Millennio adveniente*” podkreśla, że w swej istocie życie chrześcijańskie jest: „wielkim pielgrzymowaniem do domu Ojca, którego bezwarunkową miłość do każdego człowieka, a zwłaszcza do «syna marnotrawnego», odkrywamy na nowo każdego dnia”¹. Okres Wielkiego Postu jest dobrą okazją do rozbudzania w wiernych tej świadomości. Trzeba pamiętać równocześnie o tym, że aby wejść do domu Ojca, „trzeba przekroczyć próg, symbol przejścia ze świata zranionego grzechem do świata nowego Życia, do którego powołani są wszyscy ludzie”². Bez wątplenia ów próg przekracza ten, kto podejmuje odważną decyzję nawrócenia.

1. Chrześcijańskie rozumienie nawrócenia

Metanoia oznacza „nie tylko zmianę sposobu myślenia, ograniczoną do intelektu; nie tylko skruchę, która jest zwrócona do wewnątrz i polega na uczuciu; nie tylko pokutę, która ma naprawić wyrządzoną krzywdę”³. Chrześcijańskie nawrócenie oznacza radykalny zwrot całego człowieka do Boga.

H. Witczyk zauważa dwa etapy nawrócenia. Pierwszy dokonuje się w sakramencie chrztu świętego i polega na przejściu ze stanu niewiary do wiary. Z kolei drugi etap obejmuje całe życie człowieka i urzeczywistnia się w ciągłej przemianie duchowej polegającej na porzuceniu grzechu i dążeniu do uświęcenia⁴. Każdy chrześcijanin od momentu sakramentu chrztu świętego wezwany jest do ciągłego doskonalenia się, zbliżania do Pana Boga i oddania Mu w pełni całego swojego życia.

Ojciec Święty Paweł VI podkreśla, że bramę do Królestwa Bożego otwiera nam jedynie *metanoia*. Dzięki niej człowiek staje się „przeniknięty tą świadomością i miłością Boga, które w Jego Synu zostały nam na nowo objawione oraz w pełni udzielone”⁵. Nie ulega wątpliwości, że przemiana człowieka urzeczywistnia się tylko w obliczu Jezusa Chrystusa. Dzieje się tak, gdyż dzięki Jego łasce lepiej poznajemy świętość Boga, a przez to głębiej dostrzegamy zło grzechu⁶.

Odpowiedź człowieka na zbawcze dzieło Chrystusa powinno przybierać m. in. postać ekspiacji, do czego wzywają słowa św. Piotra: „Nawróćcie się i niech każdy z was przyjmie chrzest w imię Jezusa Chrystusa na odpuszczenie grzechów wa-

¹ Jan Paweł II, *List Apostolski w związku z przygotowaniem jubileuszu roku 2000 „Tertio Millennio adveniente”*, Poznań 1994, n. 49.

² *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 2002², n. 1186.

³ Zob. J.-M. Bakalarczyk, *W trosce o właściwe rozumienie chrześcijańskiej „metanoi”*, „*Collectanea theologica*” 69/2 (1999), s. 65.

⁴ Por. H. Witczyk, *Nawrócenie. W Biblii*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz, Lublin 2009, kol. 852.

⁵ Paweł VI, *Konstytucja Apostolska w sprawie pewnych zmian w karności kościelnej, dotyczącej pokuty „Paenitemini”*, „*Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie*” 56/4 (1966), n. 1.

⁶ Por. K. Hołda, *Pokuta w świetle ostatnich dokumentów Kościoła*, „*Ateneum Kapańskie*” 411/1 (1977), s. 84.

szych” (Dz 2, 38). Jest to podyktowane tym, że wspólnota Kościoła „w swoich ludzkich członkach, słabych i upadłych, musi się całkowicie nawracać do Boga, wymaga więc stałej i ciągłej renowacji nie tylko wewnętrznej, ale również zewnętrznej”⁷.

Istotnym wyrazem nawrócenia jest jego ściśle wewnętrzno-osobowy charakter. Z tego też względu, nieustannie aktualne jest wołanie św. Jana Chrzciciela – proroka znad Jordanu, który za swoimi poprzednikami głosi, że „siekiera (pokuta) ma być przyłożona do samego korzenia, do serca ludzkiego”⁸. Bez wątpienia prawdziwe, wewnętrzne nawrócenie jest czasem walki. W związku z tym *metanoia* wymaga od grzesznika wysiłku i stanowczości, gdyż dotyczy wielu wewnętrznych sfer życia. Dobrym przykładem może tu być św. Bernard z Clairvaux, który w jednym ze swoich kazań na Wielki Post, mówi m. in. o czterech podstawowych uczuciach, które potrzebują nawrócenia: miłości, strachu, radości i smutku⁹.

Istotnym momentem nawrócenia serca jest jego „rozdarcie”. Polega ono przede wszystkim na wyodrębnieniu rozmaitych uczuć, które wzmocnione słowem Bożym, wydobywają całą swoją moc. Na tym etapie nawrócenie zwrócone jest w kierunku ufności Bogu i Jego słowu. Potwierdza to św. Bernard, który wzywa wiernych do „rozerwania” serc „mieczem Ducha, którym jest słowo Boże. Nie można nawrócić się do Boga całym sercem – dodaje św. Bernard – jeśli nie zostało ono rozdarte”¹⁰.

2. Potrzeba „rozdarcia serca”

W liturgii Popielca, którą przenika wezwanie do nawrócenia, istotną rolę odgrywa pierwsze czytanie liturgii słowa zaczerpnięte z Księgi proroka Joela (2, 12-18). Szczególnie wymowny jest sam tytuł czytania, który pełni funkcję interpretacyjną: „Rozdzierajcie serca wasze, a nie szaty”¹¹. Jak słusznie podkreśla B. Szoplik, tytuł ten bezpośrednio wskazuje na potrzebę nawrócenia w życiu każdego człowieka. Ma ona polegać nie tylko na gestach zewnętrznych, które tutaj symbolizowane są jako „szaty” – „ubrania”, ale na duchowej odnowie ludzkiego wnętrza, reprezentowanego przez „serce”¹². Liturgia Środy Popielcowej przypomina, że prawdziwe pojednanie z Bogiem polega na radykalnej zmianie stylu życia.

Omawiana przez nas perykopa opisuje sytuację krytyczną, w której Bóg wzywa Naród Wybrany, aby podjął trud pokuty, urzeczywistniający się przez „post i płacz,

⁷ J. Rybczyk, *Duch pokuty źródłem odnowy dyscypliny postnej*, „Studia Płockie” 1 (1973), s. 140.

⁸ W. Dudek – W. Hanc, *Istotne elementy pokuty*, „Ateneum Kapłańskie” 412/2 (1977), s. 182.

⁹ „Nawróć twą miłość tak, byś nie miłował niczego innego, jak tylko Boga, a w każdym razie ze względu na Boga. Nawróć również twój strach, bo każdy strach prowadzi ku zgubie, jeśli nie jest bojaźnią Bożą. Nawróć potem twoją radość i twój smutek [...]. Jeśli smucisz się z powodu grzechu twego i bliźnich, słusznie czynisz, jest to bowiem zbawczy smutek. Jeśli radujesz się darami Bożej dobroci, jest to święta radość, którą daje Duch Święty”. Cyt. za D. Pezzini, *Czas odkupiony. Wędrówki po roku liturgicznym. Wielki Post – Wielkanoc*, t. A. Kownacka, Kraków 2003, s. 12.

¹⁰ Cyt. za D. Pezzini, *dz. cyt.*, s. 13.

¹¹ *Lekcjonarz Mszalny*, t. 2: *Okres Wielkiego Postu. Okres Wielkanocny*, Poznań 2015 (=LM), s. 11.

¹² Por. B. Szoplik, *La continuità e discontinuità della liturgia del Mercoledì delle Ceneri nel rito romano. Studio teologico-liturgico*, mps, Romae 2012, s. 145.

i lament”¹³. Równocześnie przypomina, na czym polega właściwie rozumiana pokuta i nawrócenie: „rozdziarajcie jednak serca wasze, a nie szaty”¹⁴.

Zważając na kruchość życia ludzkiego oraz skłonność do grzechu, nieodzowną pomocą w wewnętrznym nawróceniu są cechy Boga. W dalszej części omawianego fragmentu ukazuje je prorok Joel. Podaje wprost, że Stwórca jest „litościwy, miłosierny, nieskory do gniewu i bogaty w łaskę, a lituje się nad niedolą”¹⁵.

Na podstawie naszej krótkiej analizy fragmentu pierwszego czytania z liturgii słowa Środy Popielcowej zauważmy, że prorok Joel zwraca szczególną uwagę na związek, jaki powinien istnieć między zewnętrznymi gestami pokuty a wewnętrzną przemianą serca człowieka. W tym procesie przemiany człowiek nie jest zdany sam na siebie, ale pomaga mu w tym sam Bóg, który jest „łaskawy” i „miłosierny”¹⁶.

3. Miłosierdzie Boże fundamentem *metanoi*

Kluczowy etap nawrócenia, jakim jest otwarcie serca i przyjęcie darów Bożych pozwalających usunąć „zgniliznę grzechu”, polega na doświadczeniu ogromnego miłosierdzia Stwórcy.

O miłosierdziu Bożym, które ma nakłonić do głębokiej przemiany grzesznika, wspominają Ojcowie Kościoła. Dla przykładu, Cyryl Jerozolimski porównując grzesznika z Łazarzem w grobie, zapewnia o mocy miłosierdzia Bożego i woła: „Czy ten, który od czterech dni zmarłego i już cuchnącego Łazarza zbudził z martwych, o wiele łatwiej nie zbudzi ciebie, który jeszcze żyjesz?”¹⁷. Papież Leon Wielki zaznacza, że *metanoia* nie jest wynikiem czysto ludzkich wysiłków, ale jest Bożym darem i wypływa z nadmiaru Bożej miłości¹⁸.

Ideę miłosierdzia Bożego w formularzu Środy Popielcowej podejmują m. in. cztery antyfony wykonywane podczas posypania głów popiołem. Są one „tekstami biblijnymi, stosowanymi już w VII-VIII wieku jako teksty procesyjne (*per viam*) przy uroczystym rozpoczęciu Wielkiego Postu”¹⁹. Później, tj. ok. X wieku zostały one ściśle związane z pokutnym obrzędem popiołu i tak przetrwały aż do naszych

¹³ LM, s. 11.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ LM, s. 11.

¹⁶ Zob. B. Szoplík, *dz. cyt.*, s. 147.

¹⁷ Cyryl Jerozolimski, *Katecheza 2: o pokucie i odpuszczeniu grzechów*, n.5, w: Cyryl Jerozolimski, *Katechez*, tł. W. Kania, opr. M. A. Bogucki, Warszawa 1973, s. 39-40; por. R. Andrzejewski, *Pokuta w nauczaniu Ojców Kościoła*, „Ateneum Kapłańskie” 411/1 (1977), s. 36.

¹⁸ Por. Leon Wielki, *Mowa 39 (Na Wielki Post /1/)*, w: Leon Wielki, *Mowy*, tł. i opr. K. Tomczak, Poznań – Warszawa – Lublin, 1958, n. 3, s. 171; Leon Wielki, *Mowa 40 (Na Wielki Post /2/)*, w: Leon Wielki, *dz. cyt.*, n. 5, s. 179; Leon Wielki, *Mowa 49 (Na Wielki Post /11/)*, w: Leon Wielki, *dz. cyt.*, nn. 3-4, s. 222-223; zob. P. Adrian, *Wielki Post w „Mowach” Leona Wielkiego*, „Anamnesis” 41/2 (2005), s. 134.

¹⁹ *Metanoeite. Nawracajcie się*, red. B. Mokrzycki, Kraków 1976, s. 47.

czasów²⁰.

Pierwsza antyfona²¹, pochodząca z Księgi proroka Joela (2, 13), ukazuje wiarę skruszonych grzeszników w wielkie miłosierdzie Stwórcy²². Zaufanie i przyłgnięcie do ojcowskiego Serca Pana Boga jest początkiem procesu odchodzenia od grzechu i ukierunkowania swojego ku Niemu²³. Warto tu również podkreślić zawarte w tej antyfonie nawiązanie do zewnętrznych gestów prawdziwej pokuty przed Panem (do posypania popiołem, do postu, czy też płaczu).

Druga antyfona jest kompilacją dwóch tekstów biblijnych: Jl 2, 17 oraz Est 13, 17. Niegdyś śpiewana była w drodze do kościoła tytularnego. Wyraża błaganie Pana, aby przepuścił grzechy swojemu ludowi²⁴. Antyfona ukazuje, że lud, który wprawdzie jest grzeszny, to jednak „pragnie się nawrócić i znowu uwielbiać Boga miłosiernego, wyśpiewując Jego chwałę, objawioną w czynach zbawczych, ukazującą nieustanną litość względem słabych ludzi”²⁵.

Trzecia antyfona, podobnie jak poprzednia, zawiera prośbę o przebaczenie win²⁶, z kolei czwarta – najkrótza – zaczerpnięta z Ps 51, 3, jest nową propozycją Mszału Pawła VI²⁷. W tym miejscu Mszał z 1970 roku określa, że tę „antyfonę można powtarzać po wierszach psalmu 51 (50)”²⁸.

Tematykę nawrócenia i Bożego miłosierdzia ukazują również teksty Liturgii Godzin Środy Popielcowej. Warto tu wspomnieć chociażby o hymnie jutrzni, w którym czytamy: „Pomóż okupić szczerą skruchą/ bezmierne winy wobec Ciebie;/ Większe jest od nich miłosierdzie,/ Przez które grzech odpuszczasz wszelki”²⁹. Prośbę o miłosierdzie ukazuje także hymn modlitwy popołudniowej: „Przebaczył Jezus łotrowi/ Wzruszony jego wyznaniem;/ Niech także nasza modlitwa/ Wyjedna nam miłosierdzie”³⁰.

Mszalna antyfona na wejście swój charakter pokutny wyraża przede wszystkim

²⁰ Zob. tamże.

²¹ Po raz pierwszy w swoim formularzu zawiera ją *Vetus Missale Romanum Monasticum Lateranense* z XIII wieku. Zawiera ją również Mszał z 1474 roku oraz Mszał Piusa V. Zob. B. Szoplík, *dz. cyt.*, s. 212.

²² „Odmieńmy sposób życia, pokutujmy w popiele i włosiennicy, pośmy i płaczmy przed Panem, gdyż Bóg jest pełen miłosierdzia i gotów odpuścić nam nasze grzechy”; *Mszal Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2013² (=MRDP), s. 63.

²³ *Metanoete*, s. 47.

²⁴ „Między przedsionkiem a ołtarzem niechaj płaczą kapłani, słudzy Pańscy i niech mówią: Przepuść, Panie, przepuść ludowi Twojemu i nie zamykaj ust śpiewających chwałę Twoją, Panie”; MRDP, s. 63. Ten tekst, podobnie jak poprzednią antyfonę, po raz pierwszy zawiera *Vetus Missale Romanum Monasticum Lateranense* z XIII wieku i powtarzają ją późniejsze mszały; zob. B. Szoplík, *dz. cyt.*, s. 213.

²⁵ *Metanoete*, s. 47.

²⁶ „Przebacz, Panie, przebacz ludowi Twojemu i nie bądź na nas zagniewany na wieki”; MRDP, s. 63.

²⁷ „Przebacz mi, Boże, wszystkie moje grzechy”; MRDP, s. 63.

²⁸ MRDP, s. 63.

²⁹ *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. 2: *Wielki Post. Okres Wielkanocny*, Poznań 1984 (=LG), s. 40.

³⁰ Tamże, s. 42.

słowem: *misereris* – „miłosierdzie”³¹. Biblijne źródło tego tekstu sięga Księgi Mądrości (11, 24-25. 27). Introit, który liturgicznie rozpoczyna celebrowanie Środy Popielcowej, a co za tym idzie – całego okresu Wielkiego Postu, wyraża „wielką ufność w miłosierdzie Boże wobec grzeszników i przez to zachęca do pokuty”³². W ten sposób zwraca uwagę na prymat miłości w relacji Bóg – człowiek. To miłość, która przejawia się w miłosierdziu, jest „silniejsza” od Bożej sprawiedliwości³³.

Podsumowując ten temat w naszych rozważaniach należy uwypuklić, że miłosierdzie Boga to Jego dobroczynna miłość, która usuwa, „zgodnie z odwiecznymi planami, braki fizyczne i duchowe w stworzeniach rozumnych”³⁴.

Na podstawie tego co przed chwilą powiedzieliśmy, zauważamy, że istotne jest, aby każdy chrześcijanin zdawał sobie sprawę z tego, co w rzeczywistości oznacza pokuta. Otóż nie są to tylko zewnętrzne praktyki pokutne, takie jak post, jałmużna, czy posypanie głów popiołem. Bez wątpienia są to ważne oznaki pokuty – szczególnie w teologii Środy Popielcowej odgrywają dużą rolę – jednakże nie stanowią punktu centralnego pokuty³⁵. W syntetyczny sposób podkreśla to Jan Paweł II w adhortacji „*Reconciliatio et paenitentia*”, gdzie stwierdza, że akty i czyny ascetyczne są owocami nawrócenia wewnętrznego³⁶.

4. Gest posypania głów popiołem zewnętrznym znakiem wewnętrznej przemiany

Analizując formularz mszalny Środy Popielcowej nie ulega wątpliwości, że tekstem, który bezpośrednio i najpełniej odnosi się do aspektu nawrócenia, jest wezwanie Chrystusa: „Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” (Mk 1, 15b), które podczas liturgii towarzyszy obrzędowi posypywania głów popiołem³⁷.

Słowa Jezusa: „Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” (Mk 1, 15), to Jego pierwsze publiczne wystąpienie skierowane do mieszkańców Galilei³⁸. Ewangelista zaznacza, że tą Ewangelią Bożą jest sam Jezus Chrystus (por. Mk 1, 1). W Nim – za sprawą Boga – „czas się wypełnił”, ale równocześnie stał się On „początkiem nowego, eschatologicznego czasu zbawienia”³⁹. Z tego też względu, jak suponuje S. Harężga, deklaracja „czas się wypełnił”

³¹ „Panie, Ty wszystkim okazujesz miłosierdzie i żadnego ze swych stworzeń nie masz w nienawiści. Nie zważasz na grzechy ludzi, aby mogli się nawrócić, przebac im, bo Ty jesteś Panem, Bogiem naszym”; MRDP, s. 62.

³² C. Krakowiak, *Wielki Post w liturgii Kościoła i pobożności ludowej*, Sandomierz 2006, s. 40.

³³ Por. Jan Paweł II, *Encyklika o Bożym Miłosierdziu „Dives in misericordia”*, Poznań 2002, s. 18.

³⁴ W. Granat, *Miłosierdzie jako przymiot Boga*, w: *Ewangelia miłosierdzia*, red. W. Granat, Poznań – Warszawa 1970, s. 43.

³⁵ Por. V. Ryan, *Wielki Post i Święte Triduum*, tł. T. Lubowiecka, Kraków 2003², s. 30.

³⁶ Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o pojednaniu i pokucie w dzisiejszym posłannictwie Kościoła „Reconciliatio et paenitentia”*, Wrocław 1999 (=RP), n. 4.

³⁷ Por. MRDP, s. 63.

³⁸ Por. B. Szoplík, *dz. cyt.*, s. 204.

³⁹ S. Harężga, *Jezus i Jego uczniowie. Model chrześcijańskiej formacji w Ewangeliu według św.*

stała się „radosnym orędzim, że skończył się czas oczekiwania i nastał czas łaski, w którym Bóg ofiaruje wszystkim ludziom zbawienie w swoim królestwie”⁴⁰.

W pierwszej proklamacji Zbawiciela dostrzegamy korelację pomiędzy wypełnieniem się czasu i bliskością Królestwa Bożego a dwoma etycznymi nakazami: „nawracajcie się i wiercie w Ewangelię”. Warto tu zauważyć, że Jezus Chrystus, w odróżnieniu od Jana Chrzciciela, „nie łączy nawrócenia z wyznaniem grzechów i chrztem na ich odpuszczenie (Mk 1, 4-5), ale z wiarą”⁴¹.

S. Fausti, który opisuje *metanoię* jako „zmianę myśli i rozumu, zmianę serca, kierunku własnego postępowania”⁴², zwraca szczególną uwagę na to, że wezwanie Chrystusa implikuje odpowiedzialność człowieka za jego odpowiedź. Z tego też względu początkowym momentem nawrócenia jest wolna decyzja powierzenia się w pełni Jezusowi. Później nawrócenie staje się faktem, które „trwa przez całe życie i polega na stopniowym wstępowaniu w Jego ślady, na stałym przechodzeniu od kłamstwa do prawdy, od niewoli do wolności, z ciemności do światła, ze śmierci do życia, bez upadania na duchu”⁴³.

W związku z tym co powyżej nadmieniliśmy, możemy zgodzić się z S. Haręzgą, że „wezwanie do nawrócenia należy pojmować w sensie bardziej pozytywnym, jako zmianę myślenia i błędnej drogi życia oraz skierowanie się ku Bogu i Jego królestwu. Równocześnie chodzi o takie nawrócenie, które będzie odpowiedzią na Ewangelię, przeżyta w łączności z wiarą”⁴⁴.

Jezusowe wezwanie do wiary w Ewangelię nie jest tylko intelektualną aprobatą głoszonej prawdy, ale polega na przyłgnięciu do Zbawiciela i pójściu za Nim, a więc osobowej z Nim relacji. Mówiąc krótko, wierzyć w Ewangelię oznacza po prostu wierzyć w Jezusa Chrystusa⁴⁵.

Nauka Mistrza z Nazaretu, zawarta w Mk 1,15, zachęca do nawrócenia nie w sensie moralnym – tak jak to było w przypadku nauczania Jana Chrzciciela, por. Mk 1, 4 – ale w sensie teologicznym. Polega on na odkrywaniu prawdziwego oblicza Boga, na radykalnej zmianie myślenia o Bogu. Ponadto w przekazie św. Marka wezwanie do nawrócenia i do wiary jest w trybie rozkazującym. Wskazuje to nie na jednorazową czynność, ale na stałą – wewnętrzną – postawę⁴⁶.

W tym miejscu warto podkreślić, że nie tylko omówione przez nas powyżej sło-

Marka, Lublin 2006, s. 49-50.

⁴⁰ Tamże, s. 50.

⁴¹ Tamże, s. 50-51.

⁴² S. Fausti, *Rozważaj i głoś Ewangelię. Katecheza narracyjna Ewangelii według św. Marka*, tł. B.A. Gancarz, Kraków 2003, s. 40.

⁴³ Tamże, s. 41.

⁴⁴ S. Haręzga, *dz. cyt.*, s. 51.

⁴⁵ Zob. tamże; S. Fausti, *dz. cyt.*, s. 41.

⁴⁶ Zob. D. Kotecki, *Rozwój kerygmatu w Ewangelii wg św. Marka*, „Theologica Thoruniensia” 3 (2002), s. 53; tenże, *Aby lepiej zrozumieć Ewangelię wg św. Marka. Wewnętrzne klucze hermeneutyczne drugiej Ewangelii*, w: „Miłość wytrwa do końca”. *Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Stanisława Pisarka w 50. rocznicę święceń kapłańskich i 75. rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2004, s. 205.

wa, ale także sam gest posypania popiołem odnoszą się do serca człowieka. Ukazuje to m. in. List „Paschalis sollemnitatis”. Znajdujemy tam wyjaśnienie, że „ten znak pokuty, wyrosły z tradycji biblijnej i aż do naszych czasów zachowany w zwyczaju Kościoła, oznacza sytuację człowieka grzesznego, który wyznając na zewnątrz swoją winę wobec Pana, ujawnia gotowość wewnętrznego oczyszczenia, powodowany nadzieją, że Pan będzie dla niego łaskawy. Tym znakiem rozpoczyna chrześcijanin drogę nawrócenia”⁴⁷. Podobne spojrzenie przedstawia „Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii”, w którym czytamy, że „znak posypania popiołem oznacza przyznanie się do własnej ułomności i śmiertelności potrzebującej Bożego miłosierdzia dla zbawienia. Kościół [...] praktykuje go do dziś jako symbol wewnętrznej postawy pokutnej, do której powołany jest każdy ochrzczony w czasie wędrówki wielkopostnej”⁴⁸.

5. Eklezjalny aspekt nawrócenia

W naszej analizie teologiczno-liturgicznego wymiaru nawrócenia, które w swojej bogatej aspektowości zawiera Środa Popielcowa nie możemy zapomnieć o tym, że indywidualne, wewnętrzne nawrócenie jest warunkiem pojednania się z Bogiem oraz całą wspólnotą Kościoła. W syntetyczny sposób mówi o tym Ojciec Święty Jan Paweł II w „Reconciliatio et paenitentia”, gdzie zaznacza, że „pokuta jest ściśle połączona z pojednaniem, ponieważ pojednanie się z Bogiem, z samym sobą i z innymi zakłada pokonanie radykalnego rozdarcia, którym jest grzech; dokonuje się to jedynie poprzez wewnętrzną przemianę, czyli nawrócenie”⁴⁹.

Nie ulega wątpliwości, że dar nawrócenia otrzymywany przez wierzących w Chrystusa jest udzielany tylko i wyłącznie we wspólnocie Kościoła⁵⁰. Z tego też względu dla uzyskania pełni owoców nawrócenia niezbędne jest pojednanie z całą wspólnotą eklezjalną.

Niemniej jednak trzeba pamiętać o tym, że źródłem pojednania jest zawsze sam Bóg. Komunia z Nim, z samym sobą oraz innym człowiekiem jest darem i inicjatywą Stwórcy, dopełnioną w tajemnicy Jezusa Chrystusa⁵¹.

W liturgii Popielca tajemnicę pojednania z Bogiem w szczególnie sposób ukazuje drugie czytanie liturgii słowa, zaczerpnięte z Drugiego Listu św. Pawła Apostoła do Koryntian (5, 20 – 6, 3)⁵². Autor biblijny ukazuje samego siebie oraz innych Apostołów jako tych, którzy przekazują wiernym dzieło pojednania człowieka z Bogiem, dokonanego przez Jezusa Chrystusa⁵³. Apostoł Narodów w słowach „w imie-

⁴⁷ List okólny Kongregacji Kultu Bożego o przygotowaniu i obchodzeniu Świąt Paschalnych „Paschalis sollemnitatis”, tł. S. Czerwik, w: „Anamnesis” 26/3 (2001), n. 21.

⁴⁸ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, tł. J. Sroka, Poznań 2003, n. 125.

⁴⁹ RP, n. 4.

⁵⁰ Por. W. Dudek – W. Hanc, *dz. cyt.*, s. 184.

⁵¹ Por. RP, n. 7.

⁵² Zob. LM, s. 13.

⁵³ Zob. B. Szoplík, *dz. cyt.*, s. 160; *Listy do Koryntian, Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*,

niu Chrystusa spełniamy posłannictwo jakby Boga samego, który przez nas udziela napomnień⁵⁴ podkreśla, że „dopiero po pojednaniu z Bogiem stał się apostołem, misjonarzem i otrzymał «słowo o pojednaniu», które Chrystus mu «powierzył» (w. 19b). [...] Podobnie jak Chrystus jest pośrednikiem pomiędzy Bogiem a ludzkością, tak i Paweł jest pośrednikiem pomiędzy Chrystusem i wiernymi oraz wszystkimi innymi ludźmi powierzonymi jego uniwersalnej misji”⁵⁵.

Z tego też względu Apostoł Narodów w swoich rozważaniach zachęca Koryntian, aby pojednali się z Bogiem (por. 2 Kor 5, 20) i wyjaśnia, na czym polega istota tego zbawczego pojednania wychodzącego od Stwórcy. Otóż w przypadku ludzkości obarczonej zarówno grzechem pierworodnym jak i swoimi nieprawościami, „Bóg zniszczył istniejącą przeszkodę i zamiast nieprzyjaźni zaistniała przyjaźń, ojcowski stosunek do przybranych dzieci Bożych (por. Ga 4, 4)”⁵⁶. Jednakże dzieło pojednania, zainicjowane przez Boga Ojca, nie może być w pełni zrealizowane bez pozytywnej odpowiedzi człowieka⁵⁷.

Zauważamy, że drugie czytanie liturgii słowa Środy Popielcowej dotyczy nie tyle pokuty, czy postu, ale przede wszystkim nawrócenia jako reorientacji swojego życia – ukierunkowania go na Boga. Poza tym ukazany jest tu również teologiczny temat pojednania dokonanego przez Jezusa Chrystusa na drzewie krzyża. Właśnie do dorocznej pamiątki Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Zbawiciela przygotowuje nas okres Wielkiego Postu, który rozpoczyna się w Środę Popielcową.

6. Katechumenalny wymiar *metanoi*

Nawrócenie, stanowiące istotny element pokuty chrześcijańskiej, bazuje na sakramencie chrztu⁵⁸. Jak wyjaśnia K. Konecki, właściwie rozumiana pokuta ma „doprowadzić do ponownego przeżycia własnego chrztu, własnej inicjacji, a także ma dopomóc w nawróceniu się do pierwszej gorliwości”⁵⁹. Teraz dostrzegamy wyraźnie istnienie ścisłego związku między chrztem a pokutą. Urzeczywistnia się on w tym, że „wody chrztu i łzy pokuty obmywają z grzechów”⁶⁰.

Bazując na bogatej spuściźnie starożytnego Kościoła podwójny – chrzcielny i pokutny – charakter czasu przedpaschalnego uwypukla Sobór Watykański II. Mówi, że „przez przypominanie chrztu lub też przygotowanie do niego oraz przez pokutę

opr. E. Dąbrowski (Pismo Święte Nowego Testamentu w 12 tomach, t. 7), Poznań 1965, s. 429.

⁵⁴ LM, s. 13.

⁵⁵ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, red. A. Paciorek, *Pierwszy i drugi list do Koryntian*, tł. H. Langkammer, Lublin 1998, s. 141.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Zob. B. Szoplík, *dz. cyt.*, s. 160.

⁵⁸ Zob. K. Konecki, *Rok liturgiczny i Kalendarz w reformie Soboru Watykańskiego II. Kwestie redakcyjne*, Toruń 2010, s. 119.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ B. Nadolski, „*Sacramentum quadragesimale*” – *czas nawrócenia i pojednania*, „Liturgia Sacra” 2/1-2 (1996), s. 45; por. K. Konecki, *dz. cyt.*, s. 119.

ma on usposabiać wiernych [...] do obchodzenia paschalnego misterium”⁶¹. Z tego też względu zaleca, aby szerzej „uwzględnić elementy chrzcielne właściwe liturgii Wielkiego Postu [...] – z kolei w odniesieniu do pokuty, podając wytyczne katechezy, stwierdza że – obok świadomości społecznych skutków grzechu, należy wiernym wpajać rozumienie natury pokuty, która polega na odrzuceniu grzechu jako zniewagi Boga”⁶².

Mówiąc krótko, okres Wielkiego Postu „nie tylko przygotowuje katechumenów do chrztu, a wiernych do odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych w noc paschalną, ale jest to również okres, w którym Kościół i poszczególni jego członkowie wezwani są do podjęcia wymagań wynikających z natury tego sakramentu poprzez głębsze i postępujące nawrócenie”⁶³. Wszystko to prowadzi do tego, że Kościół możemy nazwać „wspólnotą chrzcielną”. Dzieje się tak ze względu na to, że konstituuje się poprzez chrzest oraz dlatego, że nieustannie wezwany jest do nawrócenia, mającego swą pierwotną zasadę w tym właśnie sakramencie⁶⁴.

Cała liturgia Środy Popielcowej ma doprowadzić uczniów Zbawiciela do świadomego odnowienia przymierza z Bogiem zawartego podczas chrztu. Dobrym przykładem są omawiane już przez nas słowa Chrystusa: „Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię”, stanowiące najkrótszą syntezę wiary. Dzięki tej formule, używanej podczas posypania popiołem, obrzędy Popielca przypominają wiernym, że poprzez chrzest święty są wezwani do podążania za Chrystusem i naśladowania Go w życiu codziennym⁶⁵. Jak podkreśla B. Szoplik, wykorzystanie tego wersetu w obrzędzie posypania popiołem ma silny wymiar chrzcielny i przez to zwraca uwagę na jedną z kluczowych treści okresu Wielkiego Postu⁶⁶.

Analizując teksty Liturgii godzin zauważamy, iż mocny akcent anamnezy chrzcielnej zawiera drugi (do wyboru) hymn nieszpórów Środy Popielcowej. W metaforyczny sposób ukazuje pielgrzymkę chrześcijanina do Królestwa niebieskie-

⁶¹ *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”*, w: *Konstytucje. Deklaracje. Dekrety*, Poznań 2002, n. 109.

⁶² Tamże. D. Brzeziński, omawiając przywrócony przez Sobór Watykański II aspekt chrzcielny Wielkiego Postu, zauważa, że konkretnym wcieleniem w życie tych uwag było opublikowanie w 1972 roku „Ordo initiationis christianae adultorum”. Zob. D. Brzeziński, „*Chrystus wczoraj i dziś i na wieki*”. *Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, Toruń 2015², s. 492. Polska edycja tej książki liturgicznej to: *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1988. Więcej na temat katechumenalnego wymiaru Czerdziestnicy przedpaschalnej zob. D. Brzeziński, *Katechumenalny i mistagogiczny charakter roku liturgicznego. Historia i terażniejszość*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 47/1 (2009), s. 40-45; A. Żądło, *Chrzcielny charakter pokuty wielkopostnej*, w: *Wezwani do nawrócenia. Z teologii pokuty i pojednania. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu profesorowi Helmutowi Sobeczce z okazji 70. rocznicy urodzin i 45-lecia pracy naukowo-dydaktycznej*, red. E. Mateja – R. Pierskała, Opole 2009, s. 259-268.

⁶³ A. Bergamini, *Chrystus – świętem Kościoła. Rok liturgiczny. Historia, celebrowanie, teologia, duchowość, duszpasterstwo*, tł. K. Kubis, Kraków 2003, s. 202; K. Konecki, dz. cyt., s. 119.

⁶⁴ Zob. A. Bergamini, dz. cyt., s. 202; K. Konecki, dz. cyt., s. 119.

⁶⁵ Zob. A.-J. Znak, *Droga ku szczytowi – okres przygotowania paschalnego*, w: *Rok liturgiczny*, red. A.-J. Znak, Wrocław 1991, s. 47-48.

⁶⁶ Zob. B. Szoplik, dz. cyt., s. 204.

go. Polega ona m. in. na nieustannej ucieczce „z krainy grzechu i śmierci” i walce „z wrogami nadziei”, w czym nieodzowną pomocną jest woda chrztu i wyschła pustynia pokuty⁶⁷.

Zakończenie

Podsumowując nasze rozważania należy podkreślić bogactwo treści teologicznych w liturgii Środy Popielcowej. Zwraca ona naszą szczególną uwagę na obfitość słowa Bożego, które wskazuje każdemu człowiekowi, jak właściwie wykorzystać czas Wielkiego Postu.

Obrzędy Popielca ukazują czego chrześcijanin powinien unikać, a co w swoim życiu rozwijać i pielęgnować. *Quadragesima* to czas wewnętrznego nawrócenia, wymagającego wytrwałości podyktowanej wiarą. Z tego też względu Środa Popielcowa jest „bramą” do ponownego i pełnego zjednoczenia grzesznika z miłosiernym Ojcem. To pojednanie dokonało się już raz na zawsze w misterium paschalnym Jezusa. Tylko „przez Chrystusa, z Chrystusem i w Chrystusie” człowiek może przezwyciężyć moc otaczającego go grzechu i odrodzić się do nowego życia⁶⁸.

Literatura:

- Adrian, P., *Wielki Post w „Mowach” Leona Wielkiego*, „Anamnesis” 41/2 (2005), s. 130-134.
- Andrzejewski, R., *Pokuta w nauczaniu Ojców Kościoła*, „Ateneum Kapłańskie” 411/1 (1977), s. 33-46.
- Bakalarczyk, J.-M., *W trosce o właściwe rozumienie chrześcijańskiej „metanoi”*, „Collectanea theologica” 69/2 (1999), s. 61-69.
- Bergamini, A., *Chrystus – świętem Kościoła. Rok liturgiczny. Historia, celebrowanie, teologia, duchowość, duszpasterstwo*, tł. K. Kubis, Kraków 2003.
- Brzeziński, D., „*Chrystus wczoraj i dziś i na wieki*”. *Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, Toruń 20152.
- Brzeziński, D., *Katechumenalny i mistagogiczny charakter roku liturgicznego. Historia i terażniejszość*, „Studia Theologica Varsaviensia” 47/1 (2009), s. 27-47.
- Cyryl Jerozolimski, *Katecheza 2: o pokucie i odpuszczeniu grzechów*, w: Cyryl Jerozolimski, *Katechezy*, tł. W. Kania, opr. M.A. Bogucki, Warszawa 1973, s. 37-47.
- Listy do Koryntian, Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, opr. E. Dąbrowski (Pismo Święte Nowego Testamentu w 12 tomach, t. 7), Poznań 1965.
- Dudek, W. – Hanc, W., *Istotne elementy pokuty*, „Ateneum Kapłańskie” 412/2 (1977), s. 178-191.
- Fausti, S., *Rozważaj i głoś Ewangelię. Katecheza narracyjna Ewangelii według św. Marka*, tł. B.A. Gancarz, Kraków 2003.
- Granat, W., *Miłosierdzie jako przymiot Boga*, w: *Ewangelia miłosierdzia*, red. W. Granat, Poznań – Warszawa 1970, s. 9-47.

⁶⁷ „Jak naród wybrany idziemy za Tobą,/ Nasz Boże i Wodzu, co w słupie ognistym/ Wskazujesz nam drogę pośpiesznej ucieczki/ z krainy grzechu i śmierci./ Już wolni od lęku przed mieczem anioła,/ Którego posłałeś, by karał opornych./ Dążymy przez wodę i wyschlą pustynię/ Do ziemi Twoich obietnic”; LG, s. 36.

⁶⁸ Por. B. Szoplík, *L'attualità della teologia del Mercoledì delle Ceneri nel contenuto della celebrazione e dei testi*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 26/1 (2013), s. 96-98.

- Harężga, S., *Jezus i Jego uczniowie. Model chrześcijańskiej formacji w Ewangelii według św. Marka*, Lublin 2006.
- Hołda, K., *Pokuta w świetle ostatnich dokumentów Kościoła*, „Ateneum Kapłańskie” 411/1 (1977), s. 75-91.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o pojednaniu i pokucie w dzisiejszym posłannictwie Kościoła „Reconciliatio et paenitentia”*, Wrocław 1999.
- Jan Paweł II, *Encyklika o Bożym Miłosierdziu „Dives in misericordia”*, Poznań 2002.
- Jan Paweł II, *List apostolski w związku z przygotowaniem jubileuszu roku 2000 „Tertio Millennio adveniente”*, Poznań 1994.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. 2. popr., Poznań 2002.
- Konecki, K., *Rok liturgiczny i Kalendarz w reformie Soboru Watykańskiego II. Kwestie redakcyjne*, Toruń 2010.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, tł. J. Sroka, Poznań 2003.
- Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”*, w: *Konstytucje. Deklaracje. Dekrety*, Poznań 2002, s. 48-78.
- Kotecki, D., *Aby lepiej zrozumieć Ewangelię wg św. Marka. Wewnętrzne klucze hermeneutyczne drugiej Ewangelii*, w: *„Miłość wytrwa do końca”. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Stanisława Pisarka w 50. rocznicę święceń kapłańskich i 75. rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2004, s. 191-209.
- Kotecki, D., *Rozwój kerygmatu w Ewangelii wg św. Marka*, „Theologica Thoruniensia” 3 (2002), s. 41-58.
- Krakowiak, C., *Wielki Post w liturgii Kościoła i pobożności ludowej*, Sandomierz 2006.
- Lekcjonarz Mszalny*, t. 2: *Okres Wielkiego Postu. Okres Wielkanocny*, Poznań 20152.
- Leon Wielki, *Mowa 39 (Na Wielki Post /1/)*, w: *Leon Wielki, Mowy*, tł. i opr. K. Tomczak, Poznań – Warszawa – Lublin, 1958, s. 169-174.
- Leon Wielki, *Mowa 40 (Na Wielki Post /2/)*, w: *Leon Wielki, Mowy*, tł. i opr. K. Tomczak, Poznań – Warszawa – Lublin, 1958, s. 174-179.
- Leon Wielki, *Mowa 49 (Na Wielki Post /11/)*, w: *Leon Wielki, Mowy*, tł. i opr. K. Tomczak, Poznań – Warszawa – Lublin, 1958, s. 219-225.
- List ogólny Kongregacji Kultu Bożego o przygotowaniu i obchodzeniu Świąt Paschalnych „Paschalis sollemnitatis”*, tł. S. Czerwik, w: „Anamnesis” 26/3 (2001), s. 9-27.
- Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. 2: *Wielki Post. Okres Wielkanocny*, Poznań 1984.
- Metanoeite. Nawracajcie się*, red. B. Mokrzycki, Kraków 1976.
- Mszal Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2013².
- Nadolski, B., *„Sacramentum quadragesimale” – czas nawrócenia i pojednania*, „Liturgia Sacra” 2/1-2 (1996), s. 41-45.
- Obchody chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1988.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, red. A. Paciorek, *Pierwszy i drugi list do Koryntian*, tł. H. Langkammer, Lublin 1998.
- Paweł VI, *Konstytucja apostolska w sprawie pewnych zmian w karności kościelnej, dotyczącej pokuty „Paenitemini”*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 56/4 (1966), s. 145-152.
- Pezzini, D., *Czas odkupiony. Wędrowki po roku liturgicznym. Wielki Post – Wielkanoc*, tł. A. Kownacka, Kraków 2003.
- Ryan, V., *Wielki Post i Święte Triduum*, tł. T. Lubowiecka, Kraków 2003².

- Rybczyk, J., *Duch pokuty źródłem odnowy dyscypliny postnej*, „Studia Płockie” 1 (1973), s. 139-152.
- Szoplik, B., *L'attualità della teologia del Mercoledì delle Ceneri nel contenuto della celebrazione e dei testi*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 26/1 (2013), s. 95-112.
- Szoplik, B., *La continuità e discontinuità della liturgia del Mercoledì delle Ceneri nel rito romano. Studio teologico-liturgico*, mps, Romae 2012.
- Witczyk, H., *Nawrócenie. W Biblii*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz, Lublin 2009, kol. 852-854.
- Znak, A.-J., *Droga ku szczytowi – okres przygotowania paschalnego*, w: *Rok liturgiczny*, red. A.-J. Znak, Wrocław 1991, s. 40-63.
- Żądło, A., *Chrzcielny charakter pokuty wielkopostnej*, w: *Wezwani do nawrócenia. Z teologii pokuty i pojednania. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu profesorowi Helmutowi Sobeczce z okazji 70. rocznicy urodzin i 45-lecia pracy naukowo-dydaktycznej*, red. E. Mateja – R. Pierskała, Opole 2009, s. 259-268.